

UNIVERSITAT DE BARCELONA
DIVISIÓ DE CIÈNCIES DE LA SALUT
FACULTAT DE PSICOLOGIA

DEPARTAMENT DE PERSONALITAT, AVALUACIÓ I TRACTAMENT PSICOLÒGIC

ANÀLISI CONCEPTUAL DEL FENOMEN BILINGÜE.
AVALUACIÓ DEL RENDIMENT ESCOLAR EN
LLENGUA CATALANA i CASTELLANA

Autor: Àngel FORNER i MARTINEZ

Direcció: Dra. Maria Forns i Santacana

BARCELONA 1990

probabilitats deduïbles. Possiblement tenien menys importància els resultats que no pas els plantejaments, com veurem, perdurables i constatables fins i tot avui dia.

Les relacions entre bilingüisme i classe social interessaven cada cop més als investigadors. Bossard (1945) i Lowie (1945), a més a més de manifestar en els seus treballs la no existència de dificultats psíquiques o intel·lectuals associades al bilingüisme, concretaven que aquesta afirmació es feia evident quan es tracta de nens de classes socials mitjanes o mitjanes altes que no han tingut dificultats de comunicació i han seguit un procés de socialització correcte en els primers anys de la seva infantesa.

Cada cop, i a mesura que l'estudi del bilingüisme s'expandeix, s'incorpora també una major especificitat no tan sols en els objectius de les investigacions sinó també en el detall de resultats i conclusions.

Durant aquests anys era viu l'interès per demostrar la inocuïtat del bilingüisme sobre les estructures cognoscitives, si bé encara quedava molt per fer fins arribar als plantejaments més actuals en què no tan sols s'insisteix en la no nocivitat del bilingüisme, sinó, fins i tot, en els possibles beneficis sobre l'estructuració cognoscitiva.

Les primeres aportacions que proposaven efectes positius del bilingüisme (Leopold, 1939-47-49), en el sentit que el bilingüisme afectava favorablement el pensament, també posaven de manifest la importància que tenia, per aconseguir aquests beneficis, que les llengües que domina el bilingüe fossin vives i pròximes, encara que es produís un major domini de la llengua socialment més emprada.

El fenomen bilingüe, doncs, no és tant una qüestió d'una o dues llengües, sinó del domini o no domini d'una llengua sobre l'altra a nivell sòcio-educativo-cultural que pot o no coincidir amb la preferència per l'una o l'altra llengua a nivell emocional i cognoscitiu en un individu concret. La prevalença social de les llengües (en una comunitat bilingüe) es gradua inexorablement per la prevalença d'ús de la llengua per part dels mitjans de comunicació i en l'educació; la prevalença personal per l'una o l'altra llengua (en els individus bilingües) es gradua, també, per altres factors psicolingüístics i personals.

El coneixement i el domini de les llengües, entre d'altres avantatges, facilita l'adaptació social. Així, Spoerl (1949) ja atribuïa a l'acció del medi la facilitació o no de l'aparició de dificultats d'ordre lingüístic o psicolingüístic en l'aprenentatge d'una o de dues llengües. Els seus estudis són un exemple de rigor científic pel correcte control de variables com el nivell sòcio-cultural o econòmic, l'adaptació afectiva, etc.

La dimensió dinàmica de les llengües, és a dir, les seves modificacions progressives, ens hauria de fer pensar en una possible aproximació o allunyament entre llengües coexistents, on l'element dinàmic modificador se situaria en el prestigi social, cultural i econòmic de les comunitats que fan servir cadascuna de les llengües. Això mai no vol dir que les llengües d'una comunitat bilingüe o les llengües coexistents en un territori determinat hagin de bilinguitzar-se o barrejar-se, sinó que cal interpretar-ho en el sentit que el predomini social d'una de les llengües pot canviar en funció dels factors abans apuntats.

4. Anys cinquanta. Progrés de la psicologia

A partir dels anys cinquanta ja no prosperen tant els treballs tendents a establir correlacions negatives entre bilingüisme i intel·ligència, i es comença a difondre la concepció que el bilingüisme és avantatjós.

Jones i Stewart (1951), que van repassar els estudis duts a terme anteriorment al País de Gal·les, i dels quals hem parlat en referir-nos en el capítol precedent a la Conferència de Luxemburg, van trobar inconvenients metodològics per acceptar la significació de les diferències en el rendiment, entre subjectes monolingües i bilingües, en els tests d'intel·ligència verbal. Posteriorment, aquests autors van efectuar un estudi amb subjectes d'àmbit rural, monolingües i bilingües, en edats entre deu i onze anys, en què els resultats foren negatius per als bilingües no tan sols en l'àrea verbal sinó també en la no verbal.

De la comparació entre alumnes de procedència porto-riquenya, als EUA, i els alumnes autòctons de la mateixa escola novaiorquesa, Darcy (1953) observava que els primers es mostraven inferiors en els tests verbals, i iguals en els no verbals, donant a entendre que la variabilitat en troba en factors d'ordre sòcio-cultural de procedència.

Fins a quin punt, cal preguntar-nos, la procedència sòcio-cultural actua com a variable ineludible en aquest fenomen?

Destacarem com durant aquests anys es van produir un conjunt de fets que van afavorir el creixement d'investigacions d'ordre empíric en tots els àmbits de la psicologia. En aquells moments ja es disposava d'importants enfocaments teòrics; el corrent pragmàtic de la psicologia

americana tenia una importància decisiva sobre els camps i nivells de la investigació social, on es treballava de valent. A la vegada existia per part dels investigadors el temor d'allunyar-se dels models de ciència contraposats als models filosòfics o mentalistes, la qual cosa fomentava l'empirisme. També es volia correspondre la demanda social de solucions concretes a fets tangibles.

Tot plegat, el conjunt d'aquests factors va provocar la citada profusió de treballs d'ordre empíric. L'acumulació de dades provocaria ben aviat la reacció dels psicòlegs que reclamaven teories per interpretar-les. Aquesta crisi, persistent i provocada per la gran producció d'investigacions empíriques, no hauria de considerar-se com un problema entre teoria i empirisme, sinó com una crisi que va afectar les mateixes bases epistemològiques de la psicologia.

*

*

*

Els problemes de seleccionar instruments de mesura, i la seva adequació per aplicar-los i poder establir els graus i efectes del bilingüisme en els individus, van tenir com a conseqüència les dificultats per configurar qualsevol tipus de classificació o tipologia del bilingüisme d'acceptació generalitzada; malgrat això, els intents per aconseguir-ho van ser durant molt de temps una ocupació constant dels estudiosos.

CAPÍTOL 4

EL PROBLEMA DE LA CLASSIFICACIÓ DELS TIPUS DE BILINGÜISME

- 1. Bilingüisme coordinat i bilingüisme compost. Els treballs de Weinreich i la seva influència**
- 2. Les interferències entre les llengües dels bilingües**
- 3. Problemàtica per elaborar la tipologia del bilingüisme**
- 4. Definicions i classificacions del bilingüisme, un tema inacabat**

4. EL PROBLEMA DE LA CLASSIFICACIÓ DELS TIPUS DE BILINGÜISME

A partir de la coneguda aportació de Weinreich (1953), **Languages in Contact** (Llengües en contacte), on va estudiar els problemes derivats del contacte entre castellà-anglès i italià-anglès a la ciutat de Nova York, va aparèixer una classificació del bilingüisme que ha tingut una acceptació notòria. L'autor d'aquest llibre, que de fet assenyalà la primera etapa de la sociolingüística, és el que, amb la interpretació d'aquests conflictes personals, sobretot escolars, entre castellà i anglès i entre italià i anglès a la gran urbs de Nova York, donava les línies mestres de vint-i-cinc anys de sociolingüística. Des del decenni del cinquanta al seixanta, gràcies a aquest llibre, hom va considerar per tot arreu nascuda, estructurada i, tot seguit, molt desenvolupada la sociolingüística.

1. Bilingüisme coordinat i bilingüisme compost. Els treballs de Weinreich i la seva influència

La classificació més clàssica i coneguda sobre bilingüisme individual, però que no aconsegueix resoldre la complexitat del tema ja que només se situa a nivell explicatiu del procés, consisteix a considerar dos tipus de bilingüisme: el **coordinat** i el **compost**. El coordinat es dóna quan l'individu disposa de dues llengües separades i pot pensar en qualsevol d'elles sense haver de recórrer a l'altra. El bilingüisme compost es dóna quan el subjecte pensa habitualment en una de les dues llengües, generalment la nadiua, i, sota aquest patró, les pot fer servir totes dues. Aquesta classificació procedeix dels treballs de Weinreich (1953) i ha estat especialment divulgada per autors com Ervin i Osgood (1954)³.

Com sabem, els estudis que va fer Weinreich van tenir una important repercussió a l'àmbit de la sociolingüística i del bilingüisme concretament; i no tan sols van donar lloc a investigacions posteriors, per exemple, sobre quina

---

³. El veritable bilingüe serà aquella persona que des de la primeríssima infantesa creix en dos ambients lingüísticament i culturalment diferents o en un ambient certament bilingüe. L'adquisició de les dues llengües haurà de ser igual i paral·lela. L'aprenentatge lingüístic tindrà lloc en una situació global, en què la relació entre significant i significat s'efectuarà sense cap mediador. Aquestes condicions permetrien un bilingüisme de tipus coordinat en el qual es parla i es pensa en les dues llengües; de tal manera que això només s'esdevindrà si l'aprenentatge verbal de les dues llengües s'ha efectuat en els primers anys de la infantesa (bilingüisme precoç simultani) i ha continuat consolidant-se fins a la pubertat (Titone, 1975). Un bilingüisme totalment perfecte és impossible i difícil d'imaginar. Els hàbits lingüístics, la pròpia sintaxi, el valor afectiu de les paraules, l'equilibri cultural en l'ambient, les perspectives socials, les motivacions, etc. seran factors determinants per a desenvolupar un bilingüisme, encara que formalment correcte, esbiaixat a nivell vivencial cap a una o altra llengua.

era la millor edat per iniciar l'aprenentatge d'una segona llengua, sinó que, com molt bé indica Viladot (1981), van permetre d'iniciar una línia d'investigació en el sentit de confirmar si els subjectes que presenten un bilingüisme precoç se serveixen d'estratègies diferents per processar cognoscitivament el material verbal d'aquelles que fan servir els subjectes que han evolucionat més tardanament cap a un bilingüisme. De tal manera que els bilingües precoços presentarien sistemes de processament del llenguatge més complexos -cosa que significaria una major fusió semàntica de les dues llengües- a diferència dels altres, bilingües tardans o coordinats, en què els sistemes semàntics d'ambdues llengües estarien més separats. Aquesta reflexió ens pot fer pensar que si bé els bilingües compostos podrien processar la informació verbal amb més independència de la llengua estímul, també es trobarien més abocats als processos d'interferència, que va ser una altra de les qüestions estudiades per Weinreich.

En aquest sentit diversos autors indiquen com és incorrecte parlar en termes estrictes de bilingüisme compost, ja que difícilment es pot classificar com a bilingüe aquell individu que ha de traduir el missatge paraula per paraula a la pròpia llengua. També Macnamara (1967) dubta que s'hagi pogut demostrar mai l'existència del bilingüisme coordinat i compost.

Altrament, estudis més recents de Dornic (1980) i Dornic i Dornic (1981) demostren com és impossible trobar bilingües equilibrats, és a dir, amb una absoluta equivalència en la competència entre les dues llengües, fins i tot en aquelles situacions o casos en què aparentment pot semblar que ho són. Aquests autors constaten com la fatiga en els subjectes experimentals posa en evidència sempre la superioritat d'una llengua sobre l'altra.

El bilingüe equilibrat disposaria d'un sistema significatiu comú(únic) al qual podria accedir des de les dues llengües; el bilingüe desequilibrat igualment disposaria d'un sistema significatiu comú però molt dependent d'una de les dues llengües. Aquestes situacions no s'han de considerar estàtiques o fixes, ja que admeten moltes variacions entre elles, que poden provenir, per exemple, d'unes relacions conflictives o no entre les dues cultures de referència. Fishman(1965) assegurava que el bilingüe no tan sols domina dos sistemes lingüístics sinó també dues formes diferents d'establir contacte amb la realitat.

2. Les interferències entre les llengües dels bilingües

La producció d'interferències en la parla del bilingüe no és -a parer de diversos autors- motiu per refusar la suposada independència entre els dos sistemes lingüístics, ja que si només hi hagués un sol sistema, o ambdós estiguessin fusionats, les interferències no podrien ser advertides pel mateix subjecte com de fet ocorre en molts bilingües.

Respecte a la interferència, Weinreich, que definia el bilingüisme com la possibilitat d'utilitzar dues llengües alternativament, considerava que l'individu bilingüe -a l'igual del monolingüe- disposa només d'un sol magatzem per a la informació i d'aquesta manera és fàcil que els elements d'una llengua es puguin interferir amb els de l'altra⁴. Aquest autor va distingir entre dos

---

⁴. La interferència procediria de la suposada existència d'un sol dipòsit per al processament i emmagatzematge de la informació. Serà Mackey (1970) qui diferenciarà, amb encert, entre "interferència" i "incorporació". La primera correspondria a la barreja d'elements d'ambdues llengües;

tipus fonamentals d'interferències: les interferències de la parla i les de la llengua; d'aquesta manera, i en donar al fenomen de la interferència un sentit multidimensional i multifactorial, oferia una expectativa d'estudi àmplia i interessant, contraposada a la d'altres autors que han tractat el tema de manera molt més simple o reduccionista. Els factors que considerava directament o indirectament relacionats amb les interferències, en el sentit que aquestes apareixerien amb major/menor freqüència, eren del següent tipus: facilitat d'expressió verbal del bilingüe i domini de cadascuna de les dues llengües, formes d'aprendre les llengües, actituds que el subjecte podia manifestar envers cadascuna de les llengües i de les cultures que les representen, relacions entre els grups lingüístics, característiques demogràfiques i socio-polítiques, tolerància o intolerància respecte a cadascuna de les llengües.

Com veurem, els estudis d'aquests tipus de factors o variables que poden afectar en major o menor grau el tipus o nivell de bilingüisme d'un individu o d'un grup, van prosperar i van ser diversos els autors que van continuar, i continuen, analitzant el grau d'influència de les diverses variables intervinents per determinar el grau o tipus de bilingüisme.

Weinreich, de qui necessàriament cal parlar amb una certa extensió, també va propugnar la necessitat del treball interdisciplinari sobre el bilingüisme com una

---

la segona, molt més estable i habitual, seria la presència sistemàtica d'elements d'una llengua en l'altra. Existeix, també, el criteri que determinades persones que barregen dues llengües no són víctimes pròpiament de la interferència lingüística (Hatch, 1976; Oksaar, 1983), sinó que en realitat fan servir una mena de tercera llengua amb presència d'elements de les dues llengües (L1 i L2) i també d'altres elements estranys, idiosincràtics i neologismes, condicionats per diversos factors (immigració, dialectes, cultura).

condició per arribar a una comprensió rigorosa del fenomen. Insistia en l'interès que el bilingüisme pot tenir per als lingüistes, precisament pel fenomen de la interferència o les desviacions de la normativa lingüística que presenten alguns bilingües.

La distinció que feia Weinreich en les interferències, entre interferència de la parla i interferència de la llengua, procedia de la teoria estructuralista fonamentada en Saussure, el qual distingia en el llenguatge el fenomen individual-parla i el fenomen social-llengua. Respecte a la interferència en la parla, que ja s'entén que tracta de les característiques particulars que un individu introdueix en la seva forma de parlar quan comença a utilitzar dues llengües, Weinreich afirmava que hi poden intervenir diversos factors extralingüístics, com per exemple algunes de les variables apuntades en el paràgraf anterior.

La interferència en la parla representava la introducció freqüent de noves pronunciacions que esdevenien un hàbit i representaven la integració o transferència fonètica entre les dues llengües.

3. Problemàtica per elaborar la tipologia del bilingüisme

L'estudi de Weinreich feia veure com era difícil de trobar nivells o graus purs de bilingüisme, en el sentit d'un bilingüisme real i equilibrat, i advertia que una mateixa persona pot presentar en el domini de dues llengües diversos nivells de facilitació entre l'audició, la parla, la lectura i l'escriptura.

En els estudis sobre l'evolució del bilingüisme individual, que continuaven i continuen efectuant-se, cal

diferenciar quan es tracta d'estudis sobre el **desenvolupament precoç del bilingüisme** o sobre l'**adquisició posterior d'una segona llengua**. Recordem, en aquest sentit, la conceptualització que feia Bloomfield (1933) quan considerava el bilingüisme com un control total sobre les dues llengües; conceptualització que va ser ampliada per Haugen (1953), tot coincidint ambdós autors en un intent d'idealitzar o trobar una forma perfecta de bilingüisme. Aquestes postures sempre han comportat rèplica; Diebold (1964) comentava, amb encert, que l'interès hauria de situar-se més en el procés d'evolució del bilingüisme en l'individu que no pas en els resultats finals. Així apareixeran conceptes com "bilingüisme passiu" que significa un grau de domini d'una segona llengua el qual permet d'utilitzar-la, de servir-se'n, per exemple només a nivell de comprensió verbal. El bilingüisme passiu serà per a uns individus l'estadi final de la seva evolució bilingüe, mentre que per a uns altres representarà un estadi intermedi que tendirà a perfeccionar-se durant el procés de bilingüització.

El procés de bilingüització, segons Pike (1971), comprendria les fases que transcorren des d'una disponibilitat monolingüe a una correcta habilitat bilingüe quan la persona adquireix una segona llengua després de la infantesa. Constaria aquest procés de cinc fases correlatives. La primera, aquella en què tan sols es coneix la pròpia llengua. Després, a part del coneixement de la pròpia llengua, es coneix l'existència d'altres llengües amb funcions i utilitats idèntiques a la pròpia llengua. En tercer lloc, s'inicia el procés de bilingüització pròpiament dit si l'individu decideix fer l'aprenentatge de l'altra llengua en el seu medi natural. En la quarta fase, se'l considerarà "bilingüe mínim" quan disposi d'un coneixement rudimentari de la segona llengua. Finalment, si s'apropia de les característiques estructurals de la L2

i dels recursos semàntics, sense detriment de la L1, resultarà un "bilingüe ideal".

Afegirem, com un exemple, l'aportació de Blanco(1981) que des d'una perspectiva comportamental de l'individu ofereix segons criteris lingüístics, cognoscitius i semàntics, l'explicació que l'individu bilingüe es podria categoritzar o classificar segons la seva conducta i competència lingüística en un continu que aniria des de **bilingüe mínim** fins a **bilingüe ideal**; segons les seves habilitats en la codificació d'estímuls es podria situar entre un **bilingüisme descompensat** i un **bilingüisme balancejat**; i segons el grau de proximitat entre els significats corresponents a cada llengua es podria classificar també entre **bilingüe compost** i **bilingüe coordinat**.

Avui dia es pot classificar el bilingüisme individual entre **bilingüisme passiu** i **bilingüisme actiu**, segons que es vulgui indicar unes capacitats mínimes, però suficients, de comprensió de la L2, o unes capacitats adequades per permetre la comprensió i l'expressió en L2. Als anys que ens referim en aquest capítol, però, era habitual seguir utilitzant la classificació de Weinreich, que desenvolupada per Ervin i Osgood (1954) distingia entre "bilingüe compost" i "bilingüe coordinat".

Més endavant va ser Macnamara (1967) qui va continuar hipotetitzant sobre la **dependència** o **independència** entre els sistemes lingüístics dels bilingües, als quals atribuïa independència. Aquest autor, situat entre les perspectives lingüística, sociolingüística i cognoscitiva del bilingüisme és un dels defensors (Taylor, 1971) del doble magatzem de processament en els bilingües, que actua per **activació/desactivació** d'una llengua per passar a processar en l'altra.

Posteriorment, en una altra obra, Osgood (1965) insistia en la major importància que hauria de tenir la confecció d'una tipologia i d'una forma adequada per mesurar el bilingüisme en un sentit més ampli que no pas limitar-se a mesurar les dimensions estrictament lingüístiques del fenomen. Probablement Osgood endevinava la limitació que tenia la classificació del bilingüisme que havia defensat (coordinat/compost) quan s'intentava accedir a un tipus d'anàlisi més sociolingüística i socio-cultural del fenomen.

Osgood, juntament amb Ervin, va treballar durant anys en la recerca dels objectius indicats. Feien servir la tècnica d'associació de paraules (temps de reacció en l'associació verbal de Saer, 1931), la tècnica del diferencial semàntic (Osgood, 1954), i també tests projectius, per exemple el TAT (Ervin, 1964), on demostraven aspectes com la influència de les diferències ambientals, del funcionament de la percepció i de la personalitat en els bilingües.

Lambert (1955) es va incorporar a la recerca del grau de bilingüisme individual i va aconseguir de trobar relació entre fluïdesa verbal productiva i el temps de reacció de la comprensió verbal; va aportar també suggeriments interessants sobre les relacions existents entre els comportaments lingüístics dels bilingües i les característiques personals i culturals dels individus.

La tècnica que va utilitzar Lambert en les seves primeres experimentacions, i la de Saer (1931), va ser utilitzades per García Sevilla (1975) quan van dissenyar una prova de bilingüisme per a la població de Catalunya (català-castellà). Els resultats presenten vint grups o possibilitats diferents de bilingüisme entre individus que dominen el català i el castellà a la vegada. No cal dubtar de l'interès que tenen aquests tipus de resultats quan

l'objectiu és mesurar o indagar sobre les formes de processament de la informació per part dels individus bilingües.

Lambert, Havelka i Crosby (1958) seguien efectuant experiències referents a la teoria de la interferència en les llengües dels bilingües, fent servir la tècnica del temps de reacció, i confirmaven que la proximitat o llunyania dels contextos d'adquisició de les llengües afavoria o no la presència d'interferències, tal com apuntaven els estudis d'Ervin i Osgood. La comprovació experimental d'aquests fets els va permetre d'assegurar que l'adquisició de dues llengües en contextos fusionats comporta un sol significat per a símbols alternatius en totes dues llengües; s'esdevenia el contrari en contextos separats en l'adquisició de les llengües, la qual cosa provocava una major diferenciació semàntica per al subjecte.

4. Definicions i classificacions del bilingüisme, un tema inacabat

Com ja hem dit la llengua és un indicador i un resultat de molts altres factors, i no és lícit especular sobre relacions simplistes. Recordem que no és rigorós tractar el bilingüisme referint-nos aïlladament al fenomen individual o al fenomen col·lectiu; són fenòmens interactuants. Varia substancialment el comportament de l'individu bilingüe en societats bilingües en equilibri o societats bilingües en conflicte (podeu consultar el capítol 1), ja que la interacció individu-grup-societat és totalment diferent en un cas i en l'altre.

"Els diferents tipus de varietats de bilingüisme són el resultat d'unes circumstàncies socials determinades per la coexistència de dues llengües. I com que aquestes circumstàncies en el món són extraordinàriament variades, més que no pas establir un catàleg de tipus general de bilingüisme, el que hem d'intentar és identificar els tipus o variables de bilingüisme que es donen en cada situació sociolingüística concreta" (Siguan i Mackey, 1986, pàg. 32).

Definir el bilingüisme, en definitiva, va ser una altra preocupació que perduraria durant molt de temps. Van aparèixer una extraordinària quantitat de classificacions i definicions del bilingüisme. Pla(1983) presenta una extensa relació de tipus i definicions de bilingüisme i exposa més d'una trentena d'accepcions amb la seva explicació corresponent. Nosaltres mateixos n'hem apuntat una més en aquest capítol en proposar els conceptes de bilingüisme individual homogeni i heterogeni.

És probable que la classificació i distinció entre bilingüisme precoç i adquisició d'una segona llengua quedi de vegades poc perfilada, ja que es parla de bilingüisme en general sense fer les especificacions oportunes; això a partir dels anys cinquanta es modifica quan s'estableix una diferenciació, que pot ser discutible, en el sentit de distingir entre el que podem denominar "domini de dues llengües" o "domini d'una llengua i coneixement d'una altra".

La qüestió de les definicions del bilingüisme, pensem, queda a un nivell molt concret de la teorització més o menys formalitzada que presenten els diferents autors. Sobre aquests aspectes, voldríem fer-ne tres comentaris.

El primer consisteix a recolzar la classificació general sobre les diverses definicions que estableix Pla(1983) en classificar-les en descriptives, normatives i metodològiques, la qual cosa també ajuda a entendre que no totes les definicions i tipus establerts són comparables entre si.

En segon lloc, cal remarcar que si bé la major part d'autors han elaborat la seva pròpia formulació sobre què és el bilingüisme i quins tipus i formes presenta, algunes d'aquestes han obtingut un ampli reconeixement, com és el cas de la que va fer Weinreich (1953) -bilingüisme coordinat i compost- o, més actualment, la distinció entre bilingüisme actiu i passiu, o la de bilingüisme additiu i subtractiu. De totes maneres unes i altres formes de classificar difícilment són comparables entre elles, ja que la primera parteix dels processos d'elaboració de les llengües, la segona dels processos d'ús, i la tercera dels efectes positius o negatius de l'adquisició de les dues llengües i l'educació bilingüe.

Finalment, hem de remarcar que molt sovint s'observa la tendència a presentar els tipus de bilingüisme en dues categories dicotòmiques que en termes generals, diríem, van des d'una explicació d'un bilingüisme precoç en què l'adquisició del llenguatge per part del nen s'efectua incorporant competència lingüística en les dues llengües, o bé d'un bilingüisme tardà en què la persona havent adquirit una primera llengua n'incorpora després una de segona. En aquest sentit, ja des dels primers autors es presenten classificacions que interpreten les dues formes bàsiques del bilingüisme individual; així Scerba (1926) descriu la primera forma com a "bilingüisme pur", Roberts (1939) parla de "bilingüisme coordinat" i "bilingüisme subordinat".

Actualment encara es fan servir aquests tipus de classificacions, si bé no tots poden resistir una demostració o comprovació empírica; d'altra banda, aquests tipus de taxonomies només serveixen -generalment- per descriure els factors exclussivament lingüístics, i no els factors sòcio-culturals.

Hi ha classificacions procedents de l'anàlisi lingüística del bilingüisme, i d'altres que tracten l'anàlisi de la comunicació en situació bilingüe, o de les característiques educatives, o del funcionament mental, o dels resultats escolars, o de les interaccions socials, etc., i així, en absència de postulats teòrics consistents, ens veiem obligats a no menystenir cap ni una de les classificacions que se'ns ofereixen, ja que moltes són complementàries i permeten descripcions més integrals i menys esbiaixades del fenomen bilingüe.

* * *

El que s'ha exposat fins aquí, en aquest capítol, permet fer algunes consideracions.

En primer lloc cal reconèixer que la paraula "bilingüe / bilingüisme" per si sola resulta vaga i imprecisa, i cal doncs acompanyar-la de les concrecions necessàries per fer-la suficientment explícita del que en cada cas es vol manifestar.

En segon lloc, la polèmica sobre els efectes negatius o positius del bilingüisme, a més de la imprecisió que pot contenir la seva afirmació o negació en virtut del que expressem en aquest capítol, deixa de ser progressivament una controvèrsia, perquè: 1) caldria diferenciar els conceptes de competència lingüística i els de domini

d'una, dues o més llengües; 2) això permetria buscar correlacions entre alts o baixos nivells de competència lingüística i aptituds altes o baixes per al domini de dues o més llengües; 3) igualment podríem analitzar la repercussió d'aquestes capacitats o incapacitats en la formació d'una estructura lingüística i el domini de dues llengües, i una millor o pitjor adaptació socio-cultural; 4) i finalment, caldria valorar els resultats d'índole cognoscitiva i afectivo-relacional que poden derivar-se de diferents plans o propostes d'educació bilingüe plurilingüe. De tot això, és del que s'hauria d'ocupar la investigació del bilingüisme amb finalitats d'aplicació pràctica; és a dir, de la investigació dels factors cognoscitius, emocionals i socio-culturals d'aquest fenomen.

La llengua, certament, i a diferència d'altres adquisicions que efectuem, es troba des de la seva gènesi implicada, i alhora implicant també, determinats aspectes no tan sols cognoscitius sinó també d'ordre emocional i social, i evoluciona entorn d'aquests tres aspectes.

Sobre les funcions bàsiques del llenguatge no existeix un acord unànim respecte a la prioritat de les tres funcions habitualment acceptades: comunicació, expressió i cognició, ni tampoc quan es tracta de les funcions complementàries: lúdica, fàtica i metalingüística.

En aquest terreny, com se sap, existeixen diversos nivells de polèmica que afecten diferents aspectes com: natisme/innatisme, llenguatge/pensament, el fet social/el fet individual, etc.

No pretenem ara plantejar els punts de fricció entre els autors que han tractat aquests temes, hi ha literatura abundant al respecte. Es tracta, doncs, de reconsiderar com el tractament del llenguatge obliga a distingir i a

complementar les funcions atribuïdes al fenomen: **funció emocional** (llenguatge que elabora les emocions), **funció social** (llenguatge que elabora les relacions) i **funció cognoscitiva** (llenguatge que elabora els pensaments); de tal manera que també cabria aquest tipus de distincions quan, en el cas dels bilingües o multilingües, les diferents llengües de l'individu poden acomplir per igual/o no les diverses funcions del llenguatge⁵.

Fàcilment, però, podem veure com les perspectives o orientacions teòrico-pràctiques dels diversos autors, fins i tot les modificacions de tipus epistemològic o paradigmàtic que en el decurs del temps ocorren i afecten de manera diferent les diferents ciències, han dificultat enormement els intents de tipus multidisciplinar tendents a un estudi o tractament global del bilingüisme. I són també una demostració de les dificultats de cooperació entre les disciplines implicades, ja que, per exemple, la lingüística s'ha interessat pel bilingüisme solament en la mesura que pogués utilitzar-lo com una explicació per als canvis de la llengua, ja que bàsicament és la llengua, i no l'individu, la preocupació d'aquesta ciència; la psicologia veu el bilingüisme com un factor que permet l'estudi de processos mentals; la sociologia ha tractat el bilingüisme sobretot com un element més en l'anàlisi del conflicte social; la pedagogia s'ocupa del bilingüisme especialment en connexió amb l'organització escolar i la didàctica.

---

⁵. Amb el nom de funcions del llenguatge, podem trobar diversitat de categories descriptives, per exemple les proposades per Halliday (1975): funció instrumental, reguladora, interaccional, personal, imaginativa, heurística i representativa; o bé l'habitual distinció entre funció interna (adquisició del llenguatge, competència lingüística de l'individu, edat,..) i funció externa (ús social, cultural i educatiu del llenguatge).

Per a cadascuna d'aquestes ciències implicades en l'estudi del bilingüisme, aquest fenomen (el bilingüisme) és incidental o és una excepció de la regla. Cada disciplina cerca el seu interès particular, i resulta difícil arribar a una comprensió global del bilingüisme, tal com és, amb les seves complicades relacions psicològiques, lingüístiques i socials.

Martinet (1969), referint-se als treballs de Weinreich, advertia de la tendència a considerar l'unilingüisme com la regla i el plurilingüisme com l'excepció. L'estudi del bilingüisme, indicava aquest autor, és insuficient considerar-lo com la suma dels estudis lingüístics, sociològics i psicològics, car al capdavant sempre caldrà efectuar l'anàlisi i la descripció del comportament particular de l'individu bilingüe; i afegim nosaltres, que també caldrà analitzar com aquest comportament particular de l'individu bilingüe (o de comunitats bilingües) afecta el grup social (unilingüe o bilingüe) on es troba, i com el grup social afecta l'individu.

CAPÍTOL 5

LA DIMENSIÓ PSICOSOCIAL DEL BILINGÜISME

1. Primers resultats positius del bilingüisme

1.1 Els estudis de Lambert, al Canadà

1.2 L'experiència canadenca. Els programes d'immersió

2. Migracions i llengües

2.1 Immigració i polítiques socials

2.2 Immigració i adaptació social

5. LA DIMENSIÓ PSICOSOCIAL DEL BILINGÜISME

En començar els anys seixanta trobem com ha augmentat de forma important el nombre de tests utilitzats per avaluar el rendiment en els individus bilingües. També s'aprecia com, malgrat el desenvolupament que havien tingut els estudis sobre aquest tema, les conclusions que se seguien elaborant no comportaven modificacions significatives de les mantingudes en els darrers quaranta anys. Persistia, doncs, la idea que els bilingües eren víctimes d'un handicap lingüístic a causa dels trastorns produïts per una escolarització en llengua diferent a la materna, i es feien servir conceptes com els de "confusió mental" o "creixement intel·lectual disminuït" per descriure aquesta situació de desavantatge. La preocupació i la polèmica sobre el bilingüisme i la llengua d'ensenyament continuava sent viva.

Es mantenia l'interès per formular definicions sobre "tipus" i "graus" del bilingüisme individual; en tenim una prova en el contingut del Seminari Internacional sobre Bilingüisme celebrat al País de Gal·les (1960), on es proposava la descripció del bilingüisme segons criteris com: nombre de llengües que podia utilitzar l'individu; similitud o no entre aquestes llengües; funció i condicions

en les quals s'adquirien i utilitzaven les dues llengües; grau de domini i fluïdesa que l'individu presentava en cada llengua; alternances o freqüències de canvi entre les llengües; i interaccions o influències lingüístiques que una llengua rebia de l'altra.

Així, contra uns plantejaments anteriors massa simplistes per a la descripció del bilingüisme, la consideració de totes les variables que es consideraven pertinents per a la classificació del bilingüisme en l'esmentat seminari hauria obligat a contemplar una varietat tan extensa de tipus i classes de bilingüismes que resultaria difícilment operativa; tot i que la casuística que es derivés d'aquesta classificació pogués aproximar-se a la realitat. L'interès dels estudiosos pretenia (i en alguns casos encara ho pretén) localitzar els límits, dins d'una classificació del bilingüisme individual, a partir dels quals es pogués parlar d'efectes i resultats positius i negatius.

La multiplicitat de factors que es troben en la base i l'origen del bilingüisme permetrien hipotetitzar que cada individu bilingüe (o multilingüe) és un cas absolutament original i particular, i que la validesa de qualsevol teoria, classificació o model educatiu quedaria reduïda a un conjunt molt petit d'individus que poguessin tenir inequívocament el mateix grau de pertinença de cadascuna de les variables socials i lingüístiques de les llengües, i personals i fisiològiques dels individus (Blanco, 1981).

1. Primers resultats positius del bilingüisme

1.1 Els estudis de Lambert, al Canadà

Lambert investigava intentant de relacionar el bilingüisme amb les característiques del/s grup/s social/s d'origen (Lambert i Anisfeld, 1961; Lambert, Hogdson, Gardner i Fillenbaum, 1960; Peal i Lambert, 1962). Treballen amb diferents grups d'infants i constaten que l'equilibri entre dues llengües en els bilingües correspon més a les actituds familiars del grup cultural bilingüe que no pas a d'altres condicionants. Cal dir que fonamentalment aquests autors es dediquen a l'estudi del bilingüisme a Montreal (francès-anglès), tot i que també realitzen recerques sobre la motivació i les actituds per a l'aprenentatge d'una L2 en altres indrets (Lambert, Gardner, Barik i Trunstall, 1962).

Peal i Lambert (1962) pretenen impulsar l'estudi multidisciplinari del bilingüisme, com Spoerl (1949) ho havia intentat. Llengües i cultures són els fenòmens que preocupen especialment aquests autors. Les actituds individuals i grupals davant el fet bilingüe, els conflictes latents, els estereotips socials respecte de l'aprenentatge d'una L2, les característiques afectives de l'individu envers l'una o l'altra llengua, etc. són, segons manifesten, punts de partida de tota investigació sobre el bilingüisme. D'aquesta manera plantegen el tema del bilingüisme-biculturalisme com un fenomen indissociable i on necessàriament cal tenir en compte els dos factors: llengües i cultures.

El 1962, Peal i Lambert emprenen una investigació per tal de confirmar o desmentir les expectatives existents fins llavors sobre els efectes negatius del bilingüisme. Aquesta experiència, duta a terme al Canadà, no tan sols no confirma aquelles expectatives sinó que obté resultats de signe oposat: els bilingües presenten resultats

superiors a les proves de rendiment intel·lectual tant verbal com no verbal. Constatacions d'aquesta mena sorgiran en abundància a partir d'aquesta investigació, i així s'aniran modificant i superant les conclusions provisionals i poc consistents de la Conferència de Luxemburg de més de trenta anys abans que fins aquí havien mantingut la seva influència.

Són molts els estudis que a partir de la important contribució de Peal i Lambert (1962) confirmen aquests tipus de resultats: Bain i Yu (1978), Balkan (1970), Carringer (1974), Cummins i Gulutsan (1974), Lambert i Macnamara (1969), Lambert i Tucker (1972), Landry (1974), Liedke i Nelson (1968), Scott (1973), Torrance, Gowan, Wu i Aliotti (1970), etc. No tots es dediquen, de la mateixa manera, a localitzar diferències significatives en el rendiment intel·lectual entre monolingües i bilingües, també s'investiga sobre altres aspectes com la competència lingüística i la motivació social.

Els controls de les variables són molt més acurats i rigorosos malgrat algunes limitacions metodològiques encara palpables. Hi ha un gran interès per controlar les referències ambientals, els QI, les variables socio-culturals, els antecedents, etc. Alguns autors pretenen enquadrar o matisar l'optimisme despertat a partir de l'aplicació i la generalització dels resultats d'aquestes experiències. Així per exemple, Fishman (1977) adverteix que cal ser prudents i no sobrevalorar falsament ara el bilingüisme de la mateixa manera com anteriorment va ser falsament subvalorat.

La prossecució en l'obtenció de resultats positius s'acompanya de la millora en els controls metodològics; en conjunt els autors suggereixen que, en determinades circumstàncies i condicions, l'accés a dues llengües a partir dels primers anys de vida pot accelerar aspectes del

desenvolupament cognoscitiu. Ekstrand (1983) afirma, amb raó, que, si alguns nens bilingües presenten problemes de desenvolupament lingüístic, cal buscar els motius més en factors ambientals i socials que no pas en el mateix fet bilingüe.

Citarem, seguint les reflexions que fa Lambert (1978), l'explicació d'aquest canvi d'orientació respecte a la consideració del fenomen del bilingüisme individual. Des de la darrereria del segle passat havia aparegut una gran quantitat de literatura tècnica que estudiava les conseqüències de convertir-se en bilingüe i/o bicultural, literatura que encara en aquests moments es continua produint. En les obres dels primers anys (la dècada dels 20 i la dels 30) podem observar l'existència generalitzada d'un pessimisme respecte als efectes del bilingüisme; i no serà sinó a partir dels anys seixanta quan es presentarà una situació molt més optimista en aquest sentit. El bilingüisme i el biculturalisme, com és d'esperar, contenen moltes implicacions emocionals i també polítiques que sovint han dificultat l'anàlisi objectiva de les dades disponibles. Els investigadors del primer període esperaven trobar tota mena de problemes, i normalment els trobaven. Els nens bilingües, comparats amb els monolingües, presentaven un major endarreriment escolar, la seva intel·ligència era inferior i tenien dificultats d'adaptació social. Un problema habitual en la major part dels primers estudis consistia en la manca de cura a revisar els factors essencials abans de comparar els subjectes monolingües amb els bilingües, és a dir, assegurar-se que ambdós grups eren veritablement comparables. No es controlaven factors com la classe social d'origen, les oportunitats educatives, l'estat real de desenvolupament lingüístic, etc. Malgrat que hi havia motius per preocupar-se per la qualitat metodològica de molts d'aquells estudis, existia una tendència preponderant en gairebé tots els resultats, la majoria de les

investigacions concloïen que el bilingüisme tenia efectes nocius sobre el funcionament intel·lectual. També alguns estudis -molt pocs- advertien de no trobar cap relació -o molt escassa- entre el bilingüisme i la intel·ligència; i tan sols dues o tres recerques suggerien que el bilingüisme podia tenir conseqüències favorables sobre la cognició.

L'experiència duta a terme per Peal i Lambert (1962) consistia a avaluar el rendiment de nens bilingües franco-canadencs, als quals es va donar l'oportunitat de dominar les dues llengües, mitjançant l'escolaritat en escoles de parla francesa (llengua d'escola: francès) i amb contactes habituals en ambients de parla anglesa (llengua majoritària a l'entorn: anglès).

El treball de Peal i Lambert tampoc es va escapar de rebre crítiques, com les de Ben-Zeev (1977). Aquest assegura que, si bé hi ha evidències empíriques de la influència facilitadora del bilingüisme sobre la cognició, quan els citats autors van trobar millores en el rendiment de raonament intel·lectual dels bilingües, no havien controlat prèviament la capacitat original dels subjectes experimentals ni van corregir la possibilitat que els bilingües de la mostra fossin realment més intel·ligents des del començament. Es pot suposar que ja apareixien més avançats a nivell escolar que no pas els subjectes del grup de comparació (monolingüe) de la mateixa edat. Ben-Zeev també critica el criteri que es feia servir per considerar un nen bilingüe o no, ja que, segons assegura, depenia excessivament de les puntuacions obtingudes prèviament pels subjectes experimentals en proves de vocabulari.

Anisfeld (1964), que va repetir l'estudi de Peal i Lambert, equilibrant adequadament les mostres d'individus a comparar en funció del QI, va obtenir igualment resultats avantatjats en els bilingües.

Es pot afirmar que a partir de l'estudi de Peal i Lambert sobre els efectes del bilingüisme en el desenvolupament intel·lectual comencen a fer-se servir criteris com "major flexibilitat mental i superioritat en la formació de conceptes" en els bilingües equilibrats⁶ i, sobretot, s'enceta el camí per als programes d'educació bilingüe al Canadà, l'anomenat projecte d'immersió.

Els nens bilingües manifesten avantatges en "flexibilitat cognoscitiva", "creativitat" i "pensament divergent" (Balkan, 1970; Ben-Zeev, 1977; Scott, 1973; Torrance i altres.1970, etc.), i es refuten d'aquesta manera els plantejaments tradicionals en el sentit que el bilingüisme feia minvar els recursos lingüístics, i consegüentment els intel·lectuals. Aquesta interpretació cal matisar-la perquè sempre han existit individus als quals el bilingüisme pot haver comportat dificultats (actualment es considera que aquestes dificultats, en uns casos, tenen poc a veure directament amb el fet bilingüe, i en d'altres s'assegura que igualment s'haurien manifestat, ja que corresponen a dificultats estructurals de la competència lingüística i no del domini de les llengües). Ara bé, la confirmació de resultats positius en individus bilingües permet, sobretot, modificar la tendència o la consideració negativa sobre el bilingüisme; de tal manera que, a poc a poc i per raons diverses, sorgiran defensors del bilingüisme precoç i d'alguns models d'educació bilingüe, que reinterpretaran l'explicació de resultats negatius en funció de factors socio-culturals que no tan sols poden afectar les llengües sinó un ampli conjunt de factors individuals i col·lectius.

---

⁶. La interpretació dels resultats indicava una estructura intel·lectual més diversificada i una major flexibilitat mental en els bilingües, i això suggeria la possibilitat -constatada per molts d'altres estudis- que el bilingüisme podia afectar favorablement l'estructura i la flexibilitat del pensament (Viladot, 1981).

1.2 L'experiència canadenca. Els programes d'immersió

L'experiència de Montreal s'inicia el 1965 quan en un parvulari (St. Lambert) s'estableix un projecte educatiu que pretén aconseguir un bilingüisme funcional (francès-anglès) en nens anglòfons. Aquesta iniciativa, a la qual dóna suport la Universitat de McGill de Montreal, rep la col.laboració de W. Penfield, W. E. Lambert i G. R. Tucker, i de vegades se la reconeix amb el nom d'"Escola de Saint Lambert", perquè aquest era el nom del parvulari on es van iniciar els programes d'immersió. Aquests tipus de programes consisteixen a introduir des dels primers nivells de l'escolaritat l'ús exclusiu del francès en nens anglòfons. Durant el curs 1972-73 el programa ja s'aplicava a tots els nivells o graus de cinc escoles de la zona i abastava el 40% de la població escolar del districte amb resultats extraordinàriament positius.

Els programes d'immersió s'han fet populars en tot el Canadà i, des de fa poc, en altres països, ja que són sorprenentment eficaços i econòmics com a mitjans per aprendre una altra llengua de manera "natural", tot i que, recordem-ho, des del punt de vista pedagògic aquests programes posen l'èmfasi en el desenvolupament de les capacitats generals i en la competència en els continguts escolars més que no pas en l'idioma exclusivament (Genesee, Lambert i Holobow, 1986).

Els anomenats programes d'immersió es convertiran en un model a imitar quan uns magnifiquin els resultats obtinguts al Canadà, o bé un model a rebutjar quan d'altres invoquin les importants diferències existents entre el bilingüisme-biculturalisme existent al Canadà i a d'altres indrets del món.

Els mateixos autors que van iniciar l'experiència de Montreal han tingut ocasió de repetir-la en altres països o estats; els resultats obtinguts no serveixen per destacar especialment els aspectes acadèmics o lingüístics dels alumnes sinó, més aviat, les diferents actituds dels pares i les administracions, sovint actituds poc predisposades, i les repercussions d'aquestes actituds sobre l'èxit dels programes i els resultats escolars.

Tractant de la qüestió del bilingüisme-biculturalisme, de la pertinença ètnica, dels sentiments d'inferioritat que es poden produir per motius sòcio-lingüístics, etc., Lambert (1978) comenta com, en aquelles comunitats bilingües on les diferències de prestigi s'estableixen segons la llengua que es parla i el grup etnolingüístic al qual es pertany, l'atenció i els esforços s'haurien de dirigir, per part d'ambdós grups lingüístics, a desenvolupar les habilitats en la llengua que tendeix a ocupar el segon lloc. Així, els nens de la comunitat franco-canadenca, abans de sotmetre's als programes de llengua anglesa, haurien de dominar perfectament el francès per poder dedicar-se a l'aprenentatge de la llengua anglesa tan aviat com fos possible.

Lambert proposa que primerament cal una adequada estructuració de la competència lingüística del nen en una llengua abans de passar, el més aviat possible, a la incorporació de la segona llengua. Sempre hem pensat que una cosa és l'estructuració del fenomen lingüístic en l'ésser humà, i una altra el domini d'una, dues o més llengües. No podem, però, ignorar o oblidar aquelles altres situacions en què l'entorn on es desenvolupa el nen és clarament

bilingüe, de tal manera que el desenvolupament del llenguatge en aquests nens fàcilment correspondrà a un estil de desenvolupament lingüístic on s'incorporen alhora dues llengües (bilingüisme precoç o equilingüisme) i la cultura o cultures presents a l'entorn.

Cal, seguint amb el tema de l'experiència canadenca, afegir una explicació necessària que segurament ajudarà a entendre l'optimisme d'uns autors i els dubtes o escepticisme d'altres. En analitzar l'èxit dels programes d'immersió hem d'advertir que es tracta d'alumnes d'un nivell sòcio-cultural mitjà-alt, anglòfons, que de cap manera no veuen amenaçada la llengua i cultura pròpies pel fet de seguir l'escolaritat en dues llengües: l'anglès i el francès (inicialment només en francès i progressiva introducció de l'anglès). Altrament, el Canadà presenta un tipus de societat amb un bilingüisme que podríem denominar estacionari (que no vol dir "sense problemes"), molt diferent de certes societats monolingües o multilingües on és present el fenomen bilingüe, com per exemple: els EUA, Austràlia, Suècia, etc. Així, doncs, la citada experiència resulta molt diferent d'aquelles altres experiències realitzades en minories o grups infravalorats socialment, procedents d'immigració, que ocupen zones o barris marginals o desafavorits, per als quals és habitual defensar una educació inicial en la seva llengua i cultura materna, diferent de l'oficial, que s'ha vist denigrada, tot i la polèmica que aquesta qüestió comporta. Així s'entén que quan l'èxit de l'experiència del Saint Lambert Experiment es va voler traspasar a altres indrets, per exemple als porto-riquenys dels EUA, i fins i tot altres grups d'anglòfons del Canadà, les protestes dels grups implicats fossin immediates.